

Albumet *Stoltthet & Dödsdom* berättar ett antal historier kring bruksorten Gusum i sydöstra Östergötland. Gusums bruk växte fram under 1600-talet, först som järnbruk som bland annat tillverkade kanoner, och sedan som mässingsbruk inriktat på mässingstråd. Från 1700-talet började knappnålar av mässing att tillverkas, och verksamheten kom med tiden att omfatta många olika produkter, som bestick, knivar, ljusstakar och dekorationer, sybehör och blytläs. Från den senare delen av 1900-talet fram till idag är produktionen inriktad på mässingsprodukter till industrin. Brukshistorien rymmer många berättelser, och på detta album återfinns några av dem, framförda under artistnamnet *The Breaching Experiment*.

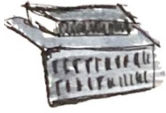
Den första berättelsen, *Trådtjuven Kilian Kock*, har sin grund i en händelse som utspelade sig 1752. Kilian Kock hörde till en familj som arbetade i trådhyttorna vid Ursättersområdet, där metalltråd som skulle bli nålar framställdes. Kilian hade en fallenhet för att stjäla tråd och sälja den för egen vinning, och i december detta år sålde han tråd för 21 daler till en bekant som skulle sälja den vidare. Denne bekant blev dock upptäckt och förd inför bruksdisponenten, varpa han också erkände och pekade ut Kilian. Straffet blev böter, eller om pengar saknades, spöstraff.

I december är världen bister och grå / Själen vändas i mörker och kyla / Brödet är torftigt och ingen har råd / Med kött eller öl, i armod vi yla / Arbetet hart, och lönen är låg / Men tråden vi drar är av fin kvalitet / Spill blir det alltid, ibland blir det mer / För export till en marknad i gömda paket / Kilian Kock hade flitiga händer / Tråd kunde gömmas och forslas i lömndom / Kuriren blev upptäckt och förd inför rätta / För brukspatron värnar privategendom / Trådtjuven Kock fick spöstraff och böter / Och i pannan en brännande vanhedersstämpel / Istället för ören som mättade hunger / Fick bruket statuera exempel / Tjuv! / Blott en liten laglös parasit / Tjuv! / Du får aldrig mera komma hit

Den andra berättelsen häller oss kvar i *Ursätter*, men ett drygt sekel senare, då det vid denna plats fanns ett järnbruk med smedja. Här tillverkades manufaktursmiden såsom spik, plogar, spadblad, hästskor, liar och kedjor. Järnbruket vid Ursätter fanns under perioden mellan 1821 och 1888.

Det finns en plats för varje själ / Det finns ett hem för varje träl / Här är ditt hem, under en pall / Du vilar här bland all metall / Järnspikar och tråd, värk och slit / Hammarslag mot städ, svett och skit / Tiotimmarsdag i smedjans hål / Här får du visa vad du tål

Den tredje berättelsen, *Bruksfamiljen*, tar oss in på nittonhundratalet. Efter sekelskiftet växte Gusums samhälle fram med allt fler arbetarbostäder, egnahem, samlingslokaler och infrastruktur. Bruket ville bygga gemenskap och bidrog till både fostran och utveckling hos arbetarna. Men det var en patriarkal ordning som de skulle fostras in i: omsorgen var villkorad och hotet om repressalier lurade under ytan. Under

1900 talet var bruket koncentrerat till det som idag är centrala Gusum, vid Mellan bruket längs Gusumsån. Där spatserade disponenten fram med sin käpp och mötte arbetarna och deras barn, och dessa lärde sig att känna igen hans humör för dagen beroende på hur han förde käppen.

Som en enda stor familj / Där pappa äger allt / Barnen får fråga om lov / När far spatserar fram / Står pojkarna på rad / Flickorna niger så sött / Pappa vill dig väl / Men ägar stygga barn / Som talar illa om far / Från barnsben växte vi / Till vuxna formas vi / Lärandes käpparnas språk / Alla barn växer upp / Alla män åldras och dör / Brukets barn viker sig ner / För faderns käpp är hård / Servil och foglig / Med blick mot marken / Vi står till er tjänst / För pappas penningar / Alla barn säger nej / Alla män kuvas och bryts / Alla vill göra revolt / Men ingen vill få stryk / Servil och foglig / Med blick mot marken / Vi står till er tjänst / För pappas penningar

Den villkorade omsorgen framträder med all önskad tydlighet i den fjärde berättelsen. ***Tänkens frihet är överhetens skräck***, vars text är direkt hämtad från ett anslag med ordningsregler för det föreningshus som bruket låtit uppföra åt arbetarna. Det framgår där att det inte är tillåtet att i lokalen ägna sig åt att diskutera politiska eller sociala frågor, att okända talare måste godkännas av disponenten, och att lokalen inte får användas för att så split mellan arbetsgivare och arbetare. Reglerna illustrerar bruksledningens balansgång mellan att vara samhällsbyggare och disciplininstans, och vikten av att styra arbetarnas tankar och åsikter så att hierarkin inte ifrågasätts.

Ordningsregler under vars uppfyllande denna lokal upplätes: Förbjudet är att inom lokalen hålla föredrag i eller diskutera politiska eller sociala frågor, varför föreläsare i dessa ämnen icke få uppträda inom lokalen utan särskilt tillstånd av disponenten. Av sådan anledning måste alltså anmälan till disponenten alltid ske, innan en ej förut på platsen känd föreläsare få uppträda. Bolaget uppläter nämligen till dess arbetare denna lokal i förädlade syftemål, dem till nytta och nöje, men ej för att genom de sammanträden som här äga rum utsprida split och oenighet mellan arbetsgivare och arbetare, eller mellan arbetarna själva. Lokalföreståndaren är inför bolaget ansvarig

för lokalen och dess tillhörigheter samt att dessa ordningsregler nogå efterlevas. Gusum i januari 1901. Disponenten.

Den femte berättelsen, *Stångberget*, visar på denna villkorade omsorgs gränser. En kväll i september 1921 smög ett antal arbetare sig upp på Stångberget, som ligger alldeles intill bruksområdet, för att bilda en fackförening som skulle bli en avdelning i Svenska Metallindustriarbetareförbundet. Bakgrunden till denna händelse var försämrade villkor för arbetarna. Gusums arbetare hade vid tidigare tillfällen gjort oorganiserade strejkaktioner för att protestera mot låga löner, och vunnit. Den här gången föregicks bildandet av fackföreningen av att ett trådtrageri brann, och att ledningen meddelat att rivningsarbetarna skulle få sänkt lön. Talamodet med ledningens snikenhet var slut, och under stort hemlighetsmakeri samlades namn på arbetare som var villiga att ställa sig bakom fackföreningen. Disponenten var emot tanken på fackföreningar, men tvingades till slut erkänna den, om än efter att ha krävt en lista över medlemmar och meddelat att arbete vid arbetsbrist främst skulle gå till de oorganiserade. Disponenten fick aldrig någon lista.

Vi har protesterat / Lagt ner våra verktyg / När maten tryter / Och lönen är för låg / Vi har fått avsked / Och arbetet åter / Men priserna stiger / När lönen sjunker / När trådhuset brann / En dag i augusti / Var tiden kommen / Nu var det nog / När lönen hotas tar talamodet slut / Vi har fått nog / Vi har fått nog! / Det finns en kraft i samling / Det finns ett kollektiv / Det är en motståndshandling / För stolthet, bröd och liv / Den som strejkar / Han åker ut / För bruket äger / familjens hus / Och disponentens ord / Är lag för oss / Vi tvingas tåga / Om allt som stör / Sent en fredag / I skydd av mörkret / Vi möts på berget / En samlad röst / Det är vår rätt / men det känns förbjudet / En klang av motstånd / Hörs över byn / Det finns en kraft i samling / Det finns ett kollektiv / Det är en motståndshandling / För stolthet, bröd och liv

På 1930-talet började Gusums bruk att tillverka blixtlås, och hade under en period svensk ensamrätt på denna tillverkning. Blixtlåset kom att bli Gusums profilprodukt och den syns i mycket reklam från mitten av seklet. Den sjätte berättelsen, *Krampavdelningen*, handlar om de arbetsmiljörisker som denna tillverkning innebar.

Krampavdelningen hette inte så för att arbetarna fick kramper, utan för att det där tillverkades krampor, vilket är själva "tändarna" i blytlåset. Sist i denna process skulle kramporna förzinkas, och för detta användes cyankalium. Ämnet är mycket giftigt – en dödlig dos ryms på ett knappnålshuvud – och det hanterades på ett högst osäkert sätt. Kramporna lades i ett galvaniseringsbad i öppna kar, och kemikalierna spolades sedan rakt ned i Gusumsån. Arbetarna riskerade även att drabbas av zinkfrossa, som kan uppstå vid inandning av zinkångor och leda till allehanda symptom.

*En knappnål gift / Kan döda en man / Från blytlås / Till en bleknad å / Cyankalium i
öppna kar / Är ingen match för en riktig karl / Vi lever och går / Och badar i ångor / Vår
föda och lön / Är indränkt i död / Svart, svart, svart / Död / An blev vit / Skogen blev svart
/ Mässing blev gjuten / Zinkfrossan går / Vi lever och går / Och badar i ångor / Vår föda
och lön / Är indränkt i död / Svart, svart, svart / Död*

Den sjunde berättelsen, *Tidsstudiemannen*, beskriver införandet av de många olika effektiviseringsmetoder som började bli populära inom industrin under 1900-talet. En sådan var tidsstudiemän som skulle klocka arbetarnas olika moment för att sedan upprätta riktlinjer för hur lång tid dessa moment förväntas ta, och utröna var det finns möjligheter att effektivisera. Tidsstudiemän och senare verksamhetsfilosofier som lean produktion är exempel på strategier som ofta har som huvudsakligt mål att arbetsgivaren ska få ut mera arbete ur sin personal och därmed öka vinsten.

*Varenda steg du tar / Varenda lyft du gör / Varenda andetag / Varenda kopparrör /
Jag vakar över dig / Jag kontrollerar dig / En kropp / En maskin / En makalös maskin /
Tid är pengar / Vinsten är allt / Vi har ett koncept / Vi rensar bort allt / Som inte kan
bytas / Mot skimrande guld*

I den åttonde berättelsen, *Söndra och härska*, gör det globala finanskapitalet sitt intåg. I den moderna kapitalismen är inte längre produktionen lika platsbunden, och olika orter får konkurrera med varandra om att kunna erbjuda lägsta produktionskostnader. Ledningen är numera global och de som äger och styr är inte längre bosatta på produktionsorten. I stället för solidaritet mellan arbetare och samarbete mellan

fackföreningar tvingas därför arbetarna att kämpa för sin orts överlevnad genom att acceptera de villkor som ställs för att fabriken ska bli kvar. Vinnaren behåller jobbet, förloraren blir arbetslös. Gusum har under historien kunnat överleva sådana processer och produktion på andra orter, i Sverige och i andra länder, har lagts ned. Men det är en vinst med en bitter bismak.

*En facklig seger / Som drabbar en annan / Söndra och härska / Lojalitet till dig själv /
Tacksamhet / I stället för kamp / Tack för det givna / Vi sörjer för ingen / Ett globalt
kapital / Men vår kamp är lokal / Disponenten med sin käpp / Var ett ansikte och en
kropp / Vår globala ledning / Är en PR-broschyr / Vi står kvar / Våra kroppar runt en
maskin / Kampens rop / Vi slåss mot varandra / En solid industri / Blev en
börsspekulation / Allting fast förflyktigas / Ett globalt kapital / Men vår kamp är lokal /
För smulor vi slåss / Från en söndringskoloss*

Den nionde berättelsen, ***Stolthet och dödsdom***, är ett retrospektiv som blickar tillbaka på brukets uppgång och fall. Även om Gusum fortfarande har kvar industriell produktion som ett resultat av att en del av verksamheten avknoppades så är Gusums bruk som företag ett minne blott. Här tecknas brukets och bygdens framväxt och den stolthet många kände av att vara delaktiga i verksamheten, men också hur verksamheten förgiftade omgivningarna och till slut gick under i en härva av finansspekulationer. Efter brukets nedläggning förföll byggnaderna och eldhärjades tills bara ruiner fanns kvar. Idag är de rivna och marken är sanerad; i stället finns vid Gusumsån en park och en minnestavla.

*Under krönte träd / Växte bygden fram / Av koppar och järn / Kom bruksandan till /
Ett dagsverke gjort / Av kvinnor och män / För ören och hem / Och stolthetens guld /
Det kom en dag / Då sagan dog / Ett svindleri / Som oss bedrog / Av arbetets plikt / Kom
gifter och död / Ett vatten så klart / Blev grumlat och tungt / Av marknadens rop / Kom
vinster och död / Förluster och lögn / Ett rykte förstört / Det kom en dag / Då sagan dog
Ett svindleri / Som oss bedrog*

Albumet avslutas med en stilla reflektion över vad det tidigare stolta Gusum nu blivit, en *Genomfartsled*, som få har vägarna förbi, och få av dem som passerar kommer att veta vad platsen en gång varit. Bruksgatan finns kvar, men bara till namnet. Ett minne utan känslor, slitna kroppar, en krossad kamp. Att bygga upp, att riva ner. Att inse faktum, att förbise en infart, att acceptera en genomfartsled.

Skrivet, framfört och producerat av Christian Stahl, förutom *Genomfartsled*, skriven av Thomas Klintecorn och framförd av Thomas Klintecorn och Christian Stahl. Text till *Tankens frihet är överhetens skräck* av bruksdisponent Axel Westerberg. Omslagsbild av Anna Carin Fagerlind Ståhl. Tack till Albin Lindqvist för hjälp med hembygdsorientering och material.

Källor:

Forsberg, Karin (1953): *Gusums Bruks historia 1653–1953*.

Lindqvist, Albin (2011): *Hejda blytläs: Industribyggnader och verksamhet vid Mellanbruket i Gusum under 1900-talet*.

Strömbäck, Jan-Ewert (1982): *Brukets barn: En historik över Gusums folk och rörelser*.

Ljudeffekter har hämtats från freesound.org och är under creative commons licens. Ljudet av hammare mot städ kommer från användaren MrArualization ("Anvil").

<http://gusum.breaching.se>

